

Mecseri Júlia

2004. február 6.

A Wekerle-telep

A Budapest határában felépült munkás-, tisztviselőtelep a huszadik század első évtizedeinek egyik legjellegzetesebb építészeti együttese. Ez a városrész a századforduló és az azt követő időszak gazdasági, politikai és várospolitikai szemléletének eredményeként jött létre.

A századelőn kritikussá vált a lakáshelyzet Budapesten. A főváros nem volt felkészülve a hirtelen megszorodott gyárakba és üzemekbe feljövő és itt letelepedő ipari munkások és családok befogadására. A bérházépítések nem tudtak lépést tartani a kereslettel.

Budapest urbanizációja gyorsasággal, erőltetett felzárkózási vagy utolérési kényszerrel jellemezhető, olyan lázas ütemű növekedéssel, amelyben sok volt a külsődlegesség, de valójában nem tudta eltakarni az urbanizáció olcsó, szegényes megoldásait. Ennek egyik látható városképi vonása a térbeépítés zsúfoltsága. A belterület beépítése nem blokkszerű, mellékutcákkal tagolt, hanem egymásnak támaszkodó házsorokból áll, melyeket viszonylag ritkán bont meg mellékutca, amely az építkezést drágítja.

A körutak és sugárutak mentén nagyobb háztömbök épültek ki, viszonylag kevés utcaközzel, így egy házra átlagosan több lakás jutott, ami a rohamos városfejlődéssel járó egyre magasabbra kúszó telekárak mellett olcsóbbá tette az egy lakásra eső építési költséget. A gyors és olcsó építkezés szempontja érvényesült abban is, hogy Budapesten nem mély kapualjas-több lépcsőházas épületeket emeltek, hanem olyanokat, amelyekben az első és a hátsó front saroklakásai között a lépcsőházakból meg nem közelíthető udvari lakások is épültek, amelyek bejárata szükségképpen körfolyosóról nyílt.

Ez tarthatatlanná vált, megoldást kellett találni a kialakult helyzetre, a nyomor és a sűrűség felszámolására. Új építési szabályzat született, melyben megszabták a házak és lakások minimális alapterületét, belmagasságát, légköbméterszámát. Adókedvezményekkel próbálták ösztönözni a lakóházépítéseket.

Európában már a tizenkilencedik század közepétől megvolt az a törekvés, hogy ne pusztán elhelyezést, hanem színvonalas életkörülményeket biztosítsanak munkások számára. Az emberek biológiai, esztétikai, pszichikai szükségletei ellentétben álltak a modern nagyváros kínálta lehetőségekkel. A modern gyáripár megfosztotta a nagyvárosokat mindazoktól a vonásoktól, amelyek korábban a városi létet vonzóvá tették. A gyárak nagy mennyiségű szennyezőanyagot jutattak a légkörbe, mely rontotta a levegőt és kormossá tette a várost, a hirtelen növekedés miatt túlszűfoaltság alakult ki, és elveszítették emberi léptéküket, közösségmegtartó erejüket és a természettel való kapcsolat megőrzésének lehetőségét.

A szemléletváltás Angliában a preraffaeliták mozgalmában jelentkezett, akik a környezet esztétikumának helyreállítását és a kézműipar visszaállítását hirdették. Náluk sikeresebb volt az Ebenezer Howard, Parker és Unwin nevéhez fűződő kertváros-építés. Laza beépítésű, közintézményekkel is ellátott, kerttel rendelkező családi házas telepeket álmodtak meg amelyek nem csak lakófunkcióval bírtak. A családi házak tervezése során a népi építészet formavilágából merítettek.

A nagyvárosi környezet humanizálására irányuló általános törekvések mellett egy másik áramlat is kibontakozóban volt a századfordulón. Az építészetben tarthatatlanná váltak a történelmi stílusok formái. A szecesszió néven ismert kiútkereső törekvések célkitűzése

volt, hogy a historizmus formaszemléletében megrekedt építészeti és iparművészetet a holtpontról továbblendítse. Üresnek, elavultnak érezték a nagy történelmi korok stíluseszményeit, és tudatosan törekedtek az esztétikai értékrend, az ízlés megváltoztatására. A tizenkilencedik század vége felé egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a technikai és szociális fejlődés nem csak a régi forma- és kifejezésbeli renddel került ellentétbe, de a megváltozott életmóddal és világszemlélettel is egyre nehezebben lehetett összhangba hozni. Új kifejezőmódra volt szükség. A magyar újítások elindítása Lechner Ödön nevéhez köthető, aki mozgalmat indított a magyar stílus megeremtésére. A magyar népművészet ornamentikájához, és a rokonnak vélt keleti, főleg indus építészeti elemekhez fordult, ezeknek a beemelésével teljesen új stílust teremtett.

Lechnerrel majdnem egy időben jelent meg egy fiatal építészekből álló csoport (Tagjai: Kós Károly, Jánszky Béla, Kozma Lajos, Györgyi Dénes, Mende Valér, Zrumeckzy Dezső, Tátray Vilmos, Thoroczkay Wigand Ede) akik Lechner felfogását elvben magukévá tették, de nem értettek egyet azzal, hogy keleti mintákhoz kellene fordulni, szerintük van többszáz év alatt kialakult magyar építészeti stílus, amiből meríteni lehet. Lechner síkornamentikájától eltérően, a népi építészeti formaelemeit, szerkesztési eljárásait tekintették a korszerű és nemzeti jellegű építészeti kiindulópontjává. Ezeket kalotaszegi és erdélyi gyűjtőútjaik során tették magukévá. (Nem csak építészeti elemek után kutattak falun, vidéken ebben az időben, a népdalok, a falusi emberek hétköznapi tárgyai iránt egyaránt megnőtt az érdeklődés a hagyományok tisztelői és az azt megtartani kívánók körében. Az arra érzékenyek „riadót fújtak” és gyűjteni kezdték ezeket az értékeket, mert a vasút megjelenésével a falut is elérték a tömegcikkek, és a népművészetet fenntartó hagyományos magatartás kezdett megváltozni, a falun élők számára kiemelkedést jelentett a paraszti létből ezeknek a cikkeknek a birtoklása. Ezt az öltözködésben is mutatkozó jelenséget szokás kivetkőzésnek is nevezni.) A gyűjtés egyszerre bírt értékmegőrző funkcióval és inspirálta az iparművészetet, valamint jelentette a nemzeti létért való küzdelmet.

Finnország példája megerősítette azt a meggyőződést, hogy a politikai önállóságukban korlátozott népek számára a nemzeti identitás fenntartásának módja a magas színvonalú és nemzeti jellegű művészeti értékek létrehozása.

A népi építészeti útját járó építészek a nemzet politikai korlátait a nemzeti kultúrával próbálták tágítani. A népi építészeti anyagait, tér-, tömegelemeit alkalmazták, épületeiket festői tömeg, hatalmas tetők, „nyomott” arányok és szerkezeti hangsúlyos helyeken való díszítés jellemzi. Az építészek a kertvárosban látták a lehetőséget arra, hogy a városiasodás miatt egyre háttérbe szoruló társadalmi értékeket átmentsék. Az eredeti léptékhez hasonló méreteken, tehát a családi ház-építészeti lehetett leginkább alkalmazni alkotó módszerüket.

A látókör kiszélesedése lehetővé tette a városképben való gondolkodást, városléptékű feladatok kitűzését és megvalósítását. A munkástelep létesítése nem egyszerű építészeti probléma volt. Átfogó politikai intézkedésekre és összehangolt törvényalkotó munkára volt szükség ahhoz, hogy egy ilyen léptékű vállalkozás előfeltételeit meg lehessen teremteni. Wekerle Sándor pénzügyminiszter, és Bárczy István főpolgármester jelenősége, hogy megeremtették az anyagi és jogi lehetőségeit a programnak, együttes fellépésüknek volt köszönhető a siker. A fenyegető szociális problémák, melyek a lakáspiac egyensúlyának felbomlásával kitörhettek bármikor és a városszerkezeti váltás igénye találkozott. Kormány szintű döntésre volt szükség a feszültségek feloldásához, a lakásgondok enyhítése, a jelentős mennyiségű jól felszerelt lakás hirtelen megjelenése csökkentette az elégedetlenséget. A fővárosnak pedig elengedhetetlen volt új nagyvárosi struktúra kialakítása, ami lehetetlen volt a fennálló tulajdonviszonyok között, hiszen nem lehetett összeegyeztetni a főváros és a

tulajdonosok ellentétes érdekeit. A főpolgármester elképzelése az volt, hogy lakás-túlkínálatot teremtsen s így nyerjen teret a városszerkezeti váltáshoz.

A helyszín kiválasztásánál gondoltak az építkezés kivitelezésére, és már előzőleg mészhomoktégla-gyárat telepítettek oda. Optimális volt a városszerkezet változtatása szempontjából, hogy a város határában helyezkedett el, ráadásul itt olcsóbbak voltak a telekárak és Budapesten kívül eső területekre nem volt érvényes a városépítési szabályzat. Az első tervpályázatot 1908 őszen írták ki három épülettípusra: családi ház, ikerház, sorház; „csoportosított lakóház”(amelyben bizonyos helységeket közösen használtak az ott lakók); laktanya kis lakásokkal egyedülálló részére. A lakások fűtését központilag kívánták megoldani, a gazdaságosság miatt felmerült a tetőtérbeépítés lehetősége. Szigorú előírásokat szabtak meg a lakások, és azon belül az egyes helységek alapterületére vonatkozólag. A helységek méretét a munkáscsaládok térhasználati szokásai alapján határozták meg. Ezért a lakószobákat viszonylag kicsire hagyták, és a családi életben központi szerepet betöltő étkezőkonyhát méretezték nagyobbra.

Ezenkívül tervpályázatot írtak ki szituációtervekre is. A közintézményhálózat kialakítása, iskolák, egészségügyi intézmények, posták, foglalkoztatók, közösségi helységek létrehozása és elhelyezése nagy hangsúlyt kapott. A lakosság magas színvonalú ellátására törekedtek. Sok építész megmozgatott ez a felhívás, valamennyi tervező kertváros-építészeti elveknek megfelelően képzelte el a feladat megoldását. A zsűri elnöke Hauszmann Alajos volt, a kor elismert építésze. A különböző lakásszámú épületek típustervgyőztese Fleischl Róbert, a harmadik díjas a Schodits-Éberling építészpáros lett; a szituációtervek közül Palóczy Antal és Kotál munkáit találták a legjobbaknak. Az építkezés Győri Ottomán szabályozási tervei szerint zajlott. Sok építész vett részt a tervezésben, mégis sikerült egységes stílusban létrehozni a telepet. Az építészek közti összhangot Győri Ottomán biztosította, aki az építésbe és a tervezésbe is beleszólhatott. A kivitelezés során folyamatosan változott az elképzelés, de a telep térbeli felépítése az eredeti maradt. A házakat a típusépületek közül válogatták ki. Az utcák városszerkezeti szerepét a rendezési terv határozta meg. Ennek megfelelően alacsony vagy magasabb épületek alakították az utcaképet. Az utcák szélessége az útvonal jelentőségének felelt meg, és ezzel fordítottan arányosan változott az előkertek mérete, a kisebb közök utcaképet a kerteken belüli fák még összefüggőbb zöldnek láttatták, amely érzékeltette a beépítés fellazulását. A legszélesebb utakat emeletes épületek határolják, a keskenyebb utcákba földszintes házakat telepítettek. A Fő térre külön pályázatot írtak ki, rendezését Kós Károly végezte.

1909-ben beköltöztek az első lakók. A lakosok zöme (85%-a) állami üzemekben dolgozott, gépgyári, pénzverdei, dohánygyári, nyomdai, vasúti munkás volt. A lakások az üzemek tulajdonában álltak, a lakók nekik fizettek bért érte. 1913-tól már tisztviselők is kaptak itt lakást. A lakók kiválasztásakor szempont volt, hogy „csak józan életű, társaival összeférő munkást vegyenek fel”, az „izgága elemek” kiszűrésére a gondnokság nyilvántartást vezetett. A gondnokság feladata volt a közbiztonság fenntartása, az értékek őrzése. A telepen több kertész gondoskodott a zöldfelület rendben tartásáról.

A lakosok több lehetőséghez jutottak ezen a lakótelepen, mint a nagyvárosi környezetben. Ez igaz mind a lakások kialakítására -mindegyikben volt WC-helység, kamra, funkcionálisan tagolták a teret- mind a helyben elérhető szolgáltatások minőségére. Valamennyi földszintes házhoz kertrész is tartozott, az emeletes házakat pedig parkok keretezték.

Ez volt az első átfogó szemlélettel rendelkező, szociálpolitikai indíttatású vállalkozás, mely később is példaértékűnek számított. A nagyszabású építkezés javított a lakáshelyzeten 4000 elkészült lakásával, olcsó, gazdaságosan építhető lakásokat hozott létre és új vállalkozási és fenntartási rendszert alakított ki. Mintaértékű telepet teremtettek, az itt lakóknak ezzel kedvező életfeltételeket biztosítva. Az ide települők hamar meg is szerették és valóságos közösségé formálódtak.

Úgy gondolom, hogy ma, amikor elviselhetetlenné vált már Budapest a benne lévő sűrűség és a belső városrészek pusztulása miatt, és akik tehetik a városon kívülre, vagy azon belül lakóparkokba költöznek, sokkal kevesebbet kapnak új lakóhelyüktől, mint azok a szerencsések, akik a századforduló után a Wekerle-telepre költözhetek. Szűk száz évvel később annak az igényességnek nyomát sem látni sem az épületek tervezésében, sem a környezet kialakításában, mint akkor. A mostani építkezések is olcsóságra törekszenek, de csak az eladáskor befolyó nagyobb haszon érdekében. Nem foglalkoznak annyira a lakhatósággal - gondolok itt például a belmagasságokra - sokkal inkább a felszínen látható, eladhatóságot növelő megjelenésre, a látszatra. De az épületek kinézete, díszítése semmilyen mély tartalmat, kifejezni akarást nem tükröz. A szociális törekvéseket hiába is próbálnánk keresni, a most folyó lakásépítés kizárólag üzleti vállalkozás. A főváros és a kerületek nincsenek abban a helyzetben, hogy a Wekerle-telephez akárcsak hasonló léptékű „művet” véghez vigyenek. Alapvetően hiányzik az együttműködési készség belőlük, ami pedig az eredményességhez elengedhetetlen volt akkor is.

Nem csak a létrehozás irigylésre méltó, hanem az is ahogy az ott lakók közösségbe szerveződtek. A mi világunkból ez hiányzik szerintem a legjobban; a kis közösségek. A mai lakóparkokban ugyanúgy nincs közük az embereknek egymáshoz, ahogy a lakótelepeken vagy a belvárosi társasházakban. A lakópark nem kínál megoldást erre azzal, hogy körbekeríti magát egy fallal. Ez csak az ott lakók biztonságát szolgálja, a térfigyelő rendszerrel, biztonsági őrékkel, portásokkal megspékelve. Minderre nem biztos, hogy szükség lenne, ha az emberek nem csak a saját értékeikre figyelnének, hanem egy kicsit egymásra is. A Wekerlén minderre nem volt szükség, sőt a közvilágítást is inkább kényelmi szempontok miatt vezették be, mintsem közbiztonsági okokból.

Jó lenne, ha az emberek nem csak akkor szólítanák meg a szomszédaikat, ha a beleegyezésüket akarják kérni valamihez, hanem, ha általános lenne, hogy beszélgetnek, tudnak egymásról.

Én ebben a két dologban látom a Wekerle-telep jelentőségét, hogy a kor politikusai felismerték a feladat nagyságát és össze tudtak fogni a közös ügy érdekében, valamint a telep közösségformáló erejében. Ezen kívül lenyűgözőnek tartom az építészeti teljesítményt is, amely nyomán olyan sajátos hangulata van ennek a helynek, hogy mindenképp megragadja az oda látogatót még most is.

Irodalom:

Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció in: Budapesti Negyed 22.sz. (1998/4)

Mohos Márta: Regélő Kispest, 1994, F.Szelényi Ház

Nagy Gergely-Szelényi Károly: Kertvárosunk, a Wekerle, 1994,F.Szelényi Ház

Németh Lajos (szerk.): Magyar Művészet, 1981, Akadémiai Kiadó

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története 2.kötet, 1964, Műszaki Könyvkiadó

Rados Jenő: Magyar Építészet Történet, 1975, Műszaki Könyvkiadó